

توزیع جغرافیایی ترکان ایران

جلیل یاری^۱

چکیده

به گواهی اسناد تاریخی، ترکان از گذشته‌های دور در مناطق مختلف ایران سکونت داشته‌اند. حاکمیت هزار ساله سلسله‌های ترک‌تبار شاهد غیرقابل انکاری بر حضور تاریخی آنان در این سرزمین است. با این حال آمار دقیقی از نحوه توزیع جمعیت ترکان در نواحی مختلف ایران وجود ندارد. در این مقاله تلاش می‌شود ابتدا با استفاده از طبقه‌بندی زبان‌شناختی لهجه‌های ترکی در ایران نحوه توزیع جغرافیایی جمعیت ترکان در مناطق مختلف کشور شناسایی شود. در مرحله بعد با تحلیل محتوای نام‌های جغرافیایی، ابتدا نقشه پراکنش جاینام‌های ترکی در پهنه ایران زمین ترسیم می‌گردد و سپس با تحلیل این اطلاعات نحوه توزیع تاریخی جمعیت ترکان بازنمایی می‌شود.

واژگان کلیدی: ترکان، ایران، جمعیت، ترکی، توپونیم، جاینام.

^۱ نویسنده و پژوهشگر جامعه‌شناسی، jalilyari@gmail.com

مقدمه

به گواهی اسناد تاریخی، ترکان از گذشته‌های دور ساکن فلات ایران بوده‌اند. در کتاب «تاریخنامه طبری» (جلد اول، ص ۲۶۲) که ترجمه کتاب «اخبار الامم و الملوک» محمد بن جریر طبری است و به سال ۳۵۲ هجری قمری از عربی به فارسی برگردانده شده چنین آمده است: «و به یمن اندر ملکی بود او را آرایش خواندندی از فرزندان یعرب بن قحطان، نامش الحرث بن شداد بود ... و به آذربایجان شد، و آن زمینها همه به دست ترکان اندر بود ...». علاوه بر این، حاکمیت هزار ساله سلسله‌های ترک‌تبار غزنوی، سلجوقی، خوارزمشاهی، ایلخانی و تیموری، آق‌قویونلو، قره‌قویونلو، صفوی، افشار و قاجار گواه متقن و شاهد غیرقابل انکاری بر حضور تاریخی و تفوق سیاسی ترکان در این سرزمین است. اثرات این حضور پررنگ و این حاکمیت مقتدرانه سلسله‌های ترک‌تبار ایرانی تا به امروز نیز پابرجا است. تشیع به عنوان مذهب رسمی ایران و مرزهای سیاسی قلمرو کشور مدیون اقدامات شاه اسماعیل صفوی و آقامحمدخان قاجار است. با دقت موشکافانه در هزارتوی تاریخ و ادبیات این سرزمین می‌توان نشانه‌های فراوانی از حضور تاریخی ترکان در گستره ایران پیدا کرد.

ترکان ایران در طول تاریخ در شهرها با عنوان حاکمان سیاسی، قوای نظامی و کارکنان دیوانی در مصدر امور بودند. آنان در بازارها به تجارت و بازرگانی اشتغال داشتند و در روستاها نیز به کشاورزی می‌پرداختند. در هر جای ایران که امکانات دامپروری مهیا بوده ایلات ترک‌تبار، مراتع و مزارع آنجا را بالکل و یا بالنسبه در قبضه داشته‌اند. این مدعیات نیازمند آزمون تجربی هستند و لازم است با روش‌های عینی محک زده شوند. در مقاله حاضر تلاش می‌شود ادعای حضور تاریخی ترکان در قلمرو جغرافیایی ایران با محک تجربی مورد آزمون قرار گیرد.

جمعیت کنونی ترکان ایران یادگاری از حضور تاریخی نسل‌های پیشین آنان در این سرزمین است. متأسفانه آمار دقیق و مشخصی از این جمعیت و نحوه توزیع جغرافیایی آنها در دست نیست. در سرشماری‌های عمومی سؤالی از قومیت و زبان مادری پاسخگویان پرسیده نمی‌شود و نهادها و سازمان‌های مسئول نیز اهمیتی در جهت محاسبه و برآورد جمعیت ترکان و دیگر اقوام ایرانی ندارند. در نتیجه مطالعه تجربی حضور ترکان در قلمرو ایران و نحوه توزیع جغرافیایی آنان (در طول تاریخ و در حال حاضر) با دشواری‌هایی مواجه است. بنابراین در شرایطی که اطلاعات و آمار قابل اتکایی وجود ندارد پژوهشگر از شیوه‌های غیرمستقیم برای مطالعه توزیع جمعیت استفاده می‌کند.

الف) لهجه‌های ترکی ایران

یکی از شیوه‌های برآورد نحوه توزیع جمعیت ترکان در گستره ایران زمین استفاده از طبقه‌بندی‌های زبان‌شناختی است. با مطالعه زبان‌ها، لهجه‌ها و گویش‌های مختلف ترکی و تعیین و تدقیق سکونتگاه‌های آنها می‌توان نیم‌رخ از نحوه پراکنش جمعیت ترکان ایران زمین را ترسیم کرد. به تبع این رویکرد، زبان ترکی در ایران به زیرشاخه‌های زیر تقسیم می‌شود:

۱. **ترکی آذربایجانی:** حوزه نفوذ گویشوران این لهجه ترکی به طور غالب استان‌های آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل، زنجان، همدان، قزوین، البرز، تهران، کردستان و گیلان است. با این حال ترکان آذربایجانی در استان‌های دیگر هم زندگی می‌کنند. به عنوان مثال در آزادشهر استان گلستان تعداد کثیری از ترکان آذربایجانی ساکن هستند.
 ۲. **ترکی قشقایی** (که خود زیرشاخه‌ای از ترکی آذربایجانی است): سکونتگاه اصلی قشقایی‌ها استان فارس است اما در استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، چهارمحال و بختیاری، اصفهان، یزد، قم، مرکزی و بوشهر نیز زندگی می‌کنند.
 ۳. **ترکمنی:** استان گلستان و خراسان شمالی مسکن اصلی ترکمن‌های ایران است.
 ۴. **ترکی خراسانی:** ترکان خراسان در استان‌های خراسان شمالی، خراسان رضوی و گلستان و سمنان زندگی می‌کنند.
 ۵. **ترکی خَلجی:** خَلج‌ها عمدتاً در استان مرکزی و قم سکونت دارند.
 ۶. **ترکی سنقری:** گویشوران این لهجه ترکی ساکن استان کرمانشاه هستند.
- بر اساس این تقسیم‌بندی زبان‌شناختی می‌توان ادعا کرد ترکان ایران زمین در حال حاضر در استان‌های آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، اردبیل، زنجان، همدان، قزوین، البرز، تهران، فارس، کردستان، گلستان، گیلان، کهگیلویه و بویراحمد، چهارمحال و بختیاری، اصفهان، یزد، قم، مرکزی، بوشهر، خراسان شمالی، خراسان رضوی، سمنان، مرکزی، قم و کرمانشاه سکونت دارند.^۱ با استفاده از این روش زبان‌شناختی حضور و سکونت جمعیت ترکان در اکثر استان‌های کشور تأیید می‌گردد اما نحوه توزیع تاریخی جمعیت ترکان در مناطق مختلف ایران نامشخص باقی می‌ماند. بنابراین پژوهشگر برای پاسخ به این مسئله از روش غیرمستقیم دیگری استفاده می‌کند.

ب) جاینام‌شناسی

نام‌های جغرافیایی حاوی معانی تاریخی و فرهنگی هستند. این نام‌ها (یعنی نام شهرها و روستاها، کوه‌ها، دشت‌ها و رودخانه‌ها و ...) که با اصطلاح توپونیم^۲ یا «جاینام» شناخته می‌شوند علاوه بر جغرافیا به تاریخ نیز اشاره دارند و هر کدام از آنها رد پایی از گذشته هستند. مطالعه علمی جاینام‌ها^۳ و ریشه‌شناسی،

^۱ جمعیت ترکان در استان‌های دیگر نیز زندگی می‌کنند اما شناسایی دقیق آنها به دلایل مختلف از جمله تغییر زبان و فرهنگ دشوار گردیده است. به عنوان مثال طوایف مختلف ایل بیجاقدی که تبار ترکی دارند در سیرجان و نواحی اطراف (استان کرمان) زندگی می‌کنند. نسل‌های کنونی ایل بیجاقدی به زبان فارسی صحبت می‌کنند.

^۲ toponym

^۳ جاینام‌شناسی (toponymy یا toponomastics) که شاخه‌ای از علم نام‌شناسی (onomastics) است به مطالعه نام اماکن مسکونی و عوارض طبیعی می‌پردازد. همچنین نام‌آب‌شناسی (hydronym) و نام‌کوه‌شناسی (oronym) نیز از شاخه‌های فرعی این رشته علمی است. علاوه بر این میکروتوپونومی (microtoponymy) نیز شامل مطالعه نام اجزاء فرعی مرتبط با یک واحد توپونومی است: نام جاده، خیابان، کوچه، میدان، مسجد، مزرعه، باغ، برکه، نهر، ییلاق و قشلاق و ...

معناشناسی و طبقه‌بندی زبان‌شناختی آنها می‌تواند به شناخت هرچه بیشتر گذشته و حال کمک کند. این نام‌ها همچون دانه‌های پراکنده تسبیح با نخ‌ی به نام تاریخ مشترک به هم وصل می‌شوند. جاینام‌های مشابه و هم‌تبار دارای گذشته مشترکی هستند و با شناسایی واژه‌های هم‌خانواده و هم‌ریشه می‌توان واقعیات تاریخی را بازشناسی و جانمایی کرد.

جاینام‌ها فی البداهه و فی الحال اختراع نشده‌اند بلکه هر یک تاریخ و شناسنامه خود را دارند. این نام‌ها یادگار اقوام تاریخی هستند و رنگ و بوی آنها را با خود حمل می‌کنند. بنابراین جاینام‌های موجود در یک قلمرو جغرافیایی سند معتبری بر حضور تاریخی اقوام خاص در آن منطقه است. یکی از کارکردهای مثبت جاینام‌شناسی کشف نحوه سکونت اقوام تاریخی در یک بستر جغرافیایی است و با مطالعه جاینام‌ها می‌توان حضور تاریخی اقوام مختلف را بازنمایی کرد. به تبع این رویکرد نظری می‌توان ادعا کرد وجود جاینام‌های ترکی در مناطق مختلف ایران نشانه‌ای از حضور ترکان در آن مناطق و نیز تفوق سیاسی، فرهنگی و زبانی آنها در برهه‌هایی از تاریخ بوده است. به عبارت دیگر «جاینام ترکی» معرف «حضور تاریخی ترکان» است. مطالعه علمی جاینام‌ها مستلزم مراجعه به اسناد تاریخی (کتاب‌ها، سفرنامه‌ها، وقفنامه‌ها، معاهده‌نامه‌ها، اسناد ملکی و مالی، نامه‌ها و زندگی‌نامه‌ها و ...)، کتب جغرافیایی، نقشه‌ها، سایت‌های اینترنتی، اسناد اداری و اظهارات و نقل قول‌های ساکنان محلی و همسایگان آنها است. لکن در این پژوهش به دلیل محدودیت‌های زمانی و پرسنی موجود صرفاً با مراجعه به گزارش سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ ابتدا نام ۵۲۲ شهر، بخش، دهستان، روستا و مزرعه که حاوی مشتقات مختلف واژه ترکی «قره» (قره، قرا، قراجه، قرجه، قره‌جه، قراچه، قرچه و قره‌چی) بودند انتخاب و تفکیک شد. در مرحله بعد ضمن تحلیل محتوای جاینام‌ها، جداول آماری و نقشه توزیع جغرافیایی این نام‌ها به تفکیک استان ترسیم گردید. در مرحله نهایی نیز جهت سنجش اعتبار تحقیق با استفاده از اطلاعات «پایگاه ملی نام‌های جغرافیایی ایران» متعلق به «سازمان نقشه‌برداری کشور» جاینام‌های حاوی واژه ترکی «قره» پردازش و مقایسه گردید.

در این پژوهش ۵۲۲ جاینام حاوی مشتقات واژه ترکی «قره» تحلیل شده‌اند. این مشتقات عبارتند از: قره (۴۵۶)، قرا (۴۸)، قراجه (۱۴)، قرجه (۱)، قره‌جه (۶)، قراچه (۳)، قرچه (۱) و قره‌چی (۵). بسیاری از جاینام‌ها در بخش‌های مختلف ایران تکرار شده‌اند. به عنوان مثال در استان‌های آذربایجان غربی، اردبیل، خراسان رضوی، قم، کرمانشاه، گلستان، گیلان و لرستان روستایی به نام «قره‌سو» وجود دارد. از منظر معناشناسی جاینام‌های مرتبط با واژه «قره» قابل طبقه‌بندی هستند. موصوفات مربوط به صفت «قره» به طور عمده شامل آب، نبات، جماد، آبادی، انسان، حیوان و ... هستند. در جدول (۱) طبقات عمده و جاینام‌های مرتبط به همراه تعداد آنها نمایش داده شده است.

طبقه	جاینام (تعداد)
آب	قره سو (۹)، قره چای (۳)، قره چشمه (۴)، قره گل (۱۹)، قراگل (۴)، قره بلاغ (۳۲)، قره بولاغ (۱) و قره کهریز (۵) و ...
نبات	قره باغ (۵)، قره آغاچ (۲۱)، قره آغاچ (۱)، قره آقاچ (۴)، قره آقاچلی (۱)، قره آفاشلی (۱)، قره قاچ (۱)، قره قاچ (۳)، قره چمن (۲)، قره تکان (۲) و قره تیکان (۱)، قره کوشن (۱) و ...
جماد	قره داغ (۳)، قره تپه (۳۱)، قره قیه (۱۰)، قره جه قیه (۱)، قره جاقیه (۱)، قره داش (۸)، قره دره (۱۳) و قره درق (۶) و ...
آبادی	قره کند (۵)، قراکند (۲) و قره قشلاق (۱۰) و ...
انسان	قره خان (۱۱)، قره محمد (۵) و قره ولی (۴)، قره بابا (۳)، قره حاجی (۳) قره سعید (۱)، قره اوغلان (۱)، قره قیز (۱) و ...
حیوان	قره قوچ (۵)، قره تولکی (۲) قره قوزی (۲)، قره قوش (۲)، ایلان قره (۱)، قره قویون (۱) و ...

جدول (۱): طبقات معنایی جاینام‌های حاوی مشتقات واژه «قره»

به منظور نمایش نحوه توزیع جغرافیایی جاینام‌های ترکی این اسامی برحسب استان تفکیک شده‌اند. تعداد ۵۲۲ جاینام به تفکیک ۳۱ استان کشور در جدول (۲) فهرست شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود آذربایجان شرقی با دارا بودن ۱۰۹ جاینام حاوی مشتقات واژه ترکی «قره» در صدر جدول واقع شده است. استان‌های آذربایجان غربی، اردبیل، زنجان، گلستان، خراسان رضوی، خراسان شمالی، کردستان و فارس نیز در رده‌های بعدی قرار گرفته‌اند. بنابراین می‌توان با احتیاط مدعی شد از منظر تاریخی ترکان ایران در این استان‌ها حضور بیشتری داشته‌اند.

اما هفت استان بوشهر، تهران، چهارمحال و بختیاری، سمنان، سیستان و بلوچستان، قم، کهگیلویه و بویراحمد و یزد تنها دارای یک جاینام حاوی مشتقات «قره» هستند. همچنین در بین ۳۱ استان کشور تنها سه استان ایلام، خراسان جنوبی و هرمزگان فاقد جاینامی با مشتقات واژه «قره» هستند. لذا سکونت تاریخی ترکان در این استان‌ها کمتر بوده است.

با تبدیل ارقام موجود در جدول (۲) به نقشه جغرافیایی تصویر نسبتاً شفافی از توزیع جاینام‌های ترکی به دست می‌آید. بر اساس نقشه توزیع جغرافیایی نشان داده شده در شکل (۱) کثرت جاینام‌های ترکی و به تبع آن سکونت تاریخی ترکان در بخش اعظم مناطق جغرافیایی ایران مشهود است. به نظر می‌رسد ترکان در مناطق شمال غربی، شمال شرقی، غرب و جنوب ایران تمرکز بیشتری داشته‌اند و حضور آنها تنها در مناطق گرم و خشک و مناطق کویری کم‌رنگ بوده است.

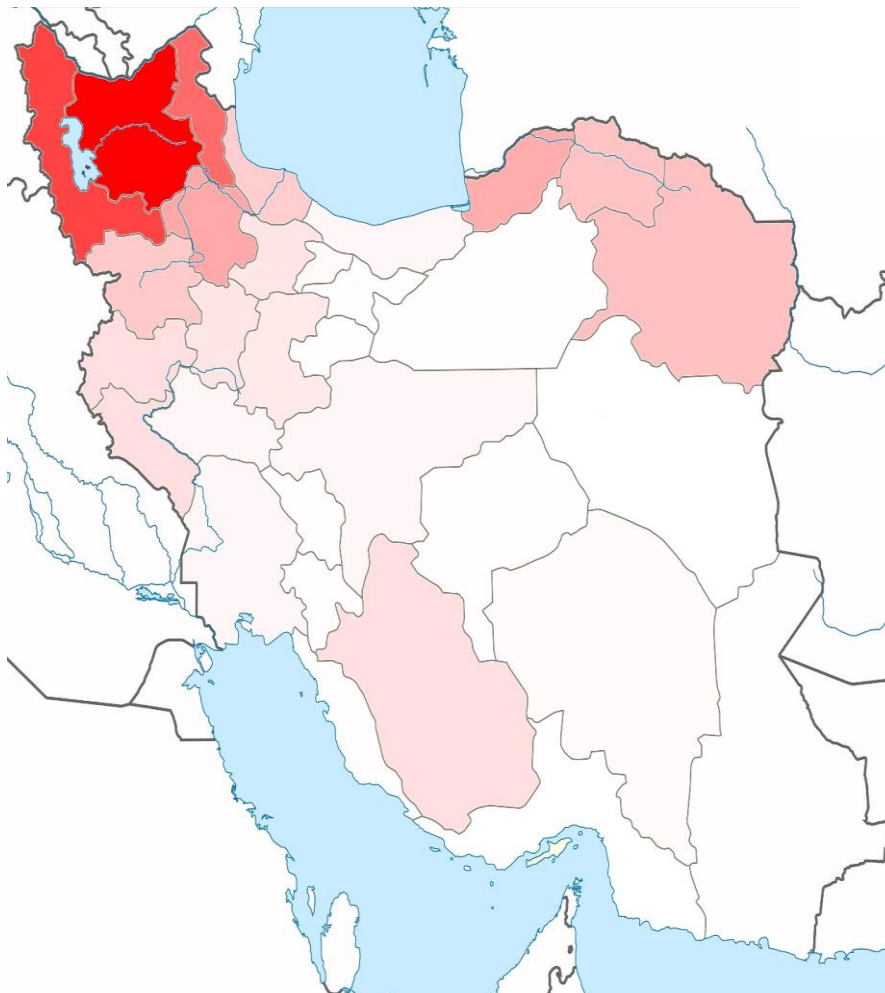
استان	نام محل
آذربایجان شرقی (۱۰۹)	آگکند قره خضر، بایقارود، بایقراکوه، تازه کند قراجیه قیه، توپ قره، شور قره کند، قراتلو، قراجیه (۲)، قراجیه اربط، قراجیه فیض اله، قراجیه قیه (۲)، قراجیه لو، قراجیه محمد، قراجیه ملک، قراجیه میدان داغی، قراغیل، قراین، قرجه قیه پناهی، قره آغاج (۲)، قره آغاج رود، قره آغاج کوشک، قره آوری، قره ایگیتی (اسکانلوی علیا)، قره بابا (۲)، قره برقع، قره بلاغ (۷)، قره بلاغ (قلعه زیر)، قره بورون، قره پاچانلو، قره تپه (۳)، قره تپه (قشلاق قره تپه)، قره تیکانلو، قره جه قیا، قره جه قیه، قره چال، قره چای حاج علی، قره چای نقشی، قره چپق، قره چمن، قره چناق، قره چی احمدآباد (مرزآباد)، قره چی معدن، قره حاجی سفلی، قره حاجی علیا، قره حاجیلو، قره خضر، قره داش، قره درق، قره درق سفلی، قره درق علیا (۲)، قره درق وسطی، قره دیو، قره زکی، قره سفر، قره سقال، قره صفرلو (دول باغی)، قره صوفی، قره طورق، قره غورت (قره عورت)، قره قانلو، قره قشلاق (۳)، قره قوچ (قره قوچ سفلی)، قره قوچ مین باشی (قره قوچ علیا)، قره قوزی (نصرت آباد)، قره قیشه، قره قیه (۵)، قره قیه شکرلو، قره کانلو، قره کلک، قره کند (۲)، قره کند خطب (قره کهنه موسوی)، قره کوشن، قره گل (۲)، قره گنای سفلی، قره گنای علیا، قره گنای وسطی، قره گنبد سفلی، قره گنبد علیا، قره گوزلو، قره گونی (۲)، قره نازسفلی، قره نازعلیا، قره وانلو، قره ولی، قشلاق قراخانلو (کلهلی قره خانلو)، قشلاق قره باغلو، قشلاق قره داغلو و گلرقره صوفی (گلر)
آذربایجان غربی (۸۸)	ایستگاه راه آهن قره تپه، ایلان قره سفلی، ایلان قره علیا (تازه کند ایلان قره)، حصارقره تپه، قراجلو (۲)، قراگوز حاجی بابا، قراگوز سلیم اقا، قرالر حاج قاسم، قرالر طسوجی، قرالر کوه، قرالر لطف الله، قرالر آقا تقی، قرالی، قراولخانه، قرایی، قره آغاج (۴)، قره آغاج علیا، قره آغل، قره اوغلان، قره ایاق، قره بابا، قره باغ، قره برار، قره بلاغ (۴)، قره بلاغ سفلی، قره بلاغ علیا، قره بوغاز، قره پاپاق، قره تپه (۴)، قره تولکی سفلی، قره تولکی علیا، قره جالو، قره جلو، قره جه وران سفلی، قره جه وران علیا، قره چلان، قره چی بلاغ، قره حسنلو، قره حسنلو خواجه پاشا، قره خاج، قره خان، قره خضر، قره خوجالو، قره داش، قره داغ (۲)، قره داغلی (عیسی کندی)، قره زاغ، قره زمین، قره سقال، قره سقل، قره سو، قره شعبان، قره ضیاءالدین، قره عمر، قره قاچ، قره قشلاق (۲)، قره قصاب، قره قوزلو، قره قوش سفلی، قره قوش علیا، قره قویون، قره قویون جنوبی، قره قویونلو (۲)، قره قیز، قره قیه (۲)، قره کلیسا، قره کند، قره کهریز (۲)، قره گل (۲)، قره گوز ایل، قره ناز و گاوداری قره نی

تازه کند قره بلاغ، قراجه آغل، قره آغاج (۲)، قره آغاج بالا، قره آغاج پایین، قره آغاج پشته، قره باغلار، قره بلاغ، قره تپه (۲)، قره تپه سیلان، قره تکان، قره تکانلو، قره چناق، قره چی سفلی، قره چی علیا، قره حسنلو، قره خان بیگلر، قره خان لو، قره داغلو، قره سقال سفلی، قره سقال علیا، قره سو، قره شیران، قره قاسملو، قره قاشلو، قره قباق سفلی، قره قباق علیا (اژدربیگلر)، قره قشلاق (۲)، قره قوچ (حجت آباد)، قره قیه، قره گسک، قره گل (۲)، قره لر، قره لو، قره ملهم، قره ولی، قره ولی لو، قره یاتاق، قشلاق امیرخانلو قره سقل، قشلاق تک قویی قره پیران، قشلاق تکقویی قره پیران حضرتقلی، قشلاق دمیرچلوی قره قشلاق حاج ابیل، قشلاق دمیرچلوی قره قشلاق حاج مجید، قشلاق قراوغلی ایبی، قشلاق قراوغلی جبار، قشلاق قره تپه تماق علی، قشلاق قره تپه ملک لر، قشلاق قره تکانلو امرالله، قشلاق قره جالو حاجی ایمان، قشلاق قره جالو حاجی صادق، قشلاق قره دره اسم خان آزادخان، قشلاق قره دره اسم خان اسد، قشلاق قره دره اسم خان حاج سعداله، قشلاق قره دره اسمخان تهرج، قشلاق قره دره اسمخان خان کیشی، قشلاق قره دره اسمخان صفرکندی، قشلاق قره دره حاجی علیش، قشلاق قره دره عزیز رستم، قشلاق قره دره کهل قشلاق فرصت، قشلاق قره دره کهلوقشلاق حاجی شاهوردی، قشلاق قره سقال، قشلاق قره قیه، قشلاق قره ککیل ایاز، قشلاق قره ککیل حاجی محمود و قشلاق قره ککیل حاجی مطلب	اردبیل (۶۹)
توپ قره، قراقیه، قراگل، قره آغاج (۲)، قره آغاج سفلی، قره آغاج علیا، قره آقاجلو، قره اوغلانلو، قره آیی، قره باطلاق، قره بلاغ (۲)، قره بوته (۲)، قره بولاغ، قره پستلو، قره تپه (۳)، قره چریان، قره حصارلو، قره داش، قره داغ، قره درق، قره دره، قره دوراخلو سفلی، قره زکی، قره سعید، قره قشلاق، قره کهریمز، قره کول، قره گل (۲)، قره گنی، قره محمد (۲)، قره ناس، قره ولی و مزرعه قره بلاغ	زنجان (۴۰)
اجن قره خوجه، امان قره جه، تمر قره قوزی، حاجی قره، زابلی محله قره شور، قراول تپه، قراول حاجی تاجی، قراولان، قره آغاج، قره آقاجلی، قره آقاشلی، قره بلاغ، قره تپه (۲)، قره تپه شیخ، قره جه، قره چشمه، قره داغلی، قره دام یک، قره دانگ، قره سعید، قره سو، قره شور، قره قاچ، قره قاشلی، قره قول تپه، قره کسلخه، قره کیله، قره گل تخته وسط، قره گل شرقی، قره گل غربی، قره گل کله، قره ماخر، قره محمد تپه، قره یسر بالا، قره یسر پایین، قلعه قره جلر و گینک لیک قره صحنه	گلستان (۳۸)
باباقره، بندقرا، چاق قره، چاه شماره ۱ قره حوض (جبله نو)، عباس خان قره گل، قارا چشمه، قراچه، قره آقاچ، قره باشلو، قره باغ، قره بیگ، قره تکان، قره تیکان	خراسان رضوی

(۲۹)	(شهید اسلام توکلی)، قره جقه، قره جنگل، قره چای، قره چه، قره خان، قره داش، قره سنگی (قلعه سنگی)، قره سو، قره شاهوردی (احمدآباد)، قره قلی، قره قویونلو، قره قیطان، قره کوسه، قره گل، قره محمد و معدن گچ قره قوچی
خراسان شمالی (۲۸)	رباط قره بیل، علی آباد قره چای، قراجه، قراجه رباط، قره آقاج، قره آقاج بالا، قره آقاج پایین، قره باشلو، قره باطر، قره باغ (قزل لر)، قره پارچق، قره جقه، قره جنگل علیا، قره چاه، قره چای، قره چشمه، قره چشمه پایین، قره چه رباط، قره خان بندی، قره قانلو (۲)، قره کانلو، قره گل، قره لر، قره مصلی، قره نوده، قلعه بیگ قره چشمه و مزرعه قره میدان کوچک
کردستان (۲۵)	تازه آباد قراگل، حسن قره، سراب قره خان، قراتوره، قراجلو، قراچی قران، قراطوره، قراغل، قراگل، قره بغره، قره بلاغ (۲)، قره بلاغ پنجه، قره بلاغ خان، قره بلاغ میانکوه، قره پالچوق، قره چر، قره دربند، قره دره، قره قایه، قره گل، قره گويز، قره محمدلو، قره ناو و قزانقره
فارس (۱۵)	باغات قراول، بنکوی قره لو، تلخاب قره خانی، توگه قره بس، قره باغ، قره بلاغ، قره چمن، قره حسینی، قره دره، قره قیه، قره کنار، قره گزلو، قره گل سفلی، قره گل علیا، معدن شن و ماسه قره آقاج
کرمانشاه (۱۵)	چشمه قره، شهرک زراعی قره بلاغ، قره بلاغ اعظم، قره بلاغ شیخ مراد، قره بناس، قره تپه، قره تپه، قره حسن، قره ژاله مهرعلی، قره سو، قره قاج، قره گوزلو سفلی، قره گوزلو علیا، قره ولی و قره ویس
همدان (۱۲)	حصار قره باغی، قراتلو، قراقیه، قراکند، قراکند، قراگل، قرایلر، قره آغاج، قره بلاغ (۲)، قره تگینی و قره دای
قزوین (۱۲)	قراجه قیا، قره آغاج، قره باغ، قره بلاغ، قره چم، قره داش، قره داش پرچیک، قره دولو، قره قباد، قره قورتان، قره کرسلو و قلعه قره داش
مرکزی (۱۰)	حسن آباد قره دربند، عباس آباد قره آغاج، قراقیه، قره بنیاد، قره جاقیه، قره چای، قره داش، قره کهریز (۲) و قشلاق قره زاغه
اصفهان (۴)	چاله قرا، قره بلطاق، قره تپه و قره قاج
خوزستان (۴)	قره خان سفلی، قره خان علیا، قره ویسی و مرغداری قراچه
لرستان (۴)	قره خان، قره دین، قره سو و قره ملک
مازندران (۴)	قراخیل، قراکلا، قره تپه و قره طغان

البرز (۳)	قره تپه، قره ترپاق و قره قباد
گیلان (۳)	قراخان محله، قره داشت و قره سوی
کرمان (۲)	قره تپه (موتورپمپ حسین آباد) و قره تپه عشایری
بوشهر (۱)	قراول خانه
تهران (۱)	مزرعه قره گل
چهارمحال و بختیاری (۱)	قرا قوش
سمنان (۱)	چاه قره سقر
سیستان و بلوچستان (۱)	قره یاغی
قم (۱)	قره سو
کهگیلویه و بویراحمد (۱)	سر کمر قره خون
یزد (۱)	قرچه
ایلام (۰)	
خراسان جنوبی (۰)	
هرمزگان (۰)	

جدول (۲): جاینام‌های حاوی مشتقات واژه ترکی «قره» به تفکیک استان

شکل (۱): نقشه توزیع جغرافیایی جاینام‌های حاوی مشتقات واژه ترکی «قره»

در ادامه، جهت سنجش اعتبار تحقیق و ارزیابی صحت مدعاهای مطرح شده به اطلاعات «پایگاه ملی نام‌های جغرافیایی ایران» مراجعه می‌گردد. در فرآیند اعتبارسنجی، آمار مربوط به عارضه‌های جغرافیایی حاوی واژه «قره» استخراج، طبقه‌بندی و مقایسه گردید. همانطور که در جدول (۳) نشان داده شده است اطلاعات استخراج شده تا حد زیادی با آمارهای «سرشماری عمومی نفوس و مسکن» همپوشانی دارند. با این حال در آمارهای مربوط به «پایگاه ملی نام‌های جغرافیایی ایران» تعداد جاینام‌های ترکی در استان‌های همدان، فارس، اصفهان، تهران و قم قابل توجه است.

استان	الف ^۱	ب ^۲	استان	الف	ب
آذربایجان شرقی	۱۰۹	۵۳۵	قم	۱	۱۴
آذربایجان غربی	۸۸	۳۳۳	لرستان	۴	۱۲
اردبیل	۶۹	۱۲۷	چهارمحال و بختیاری	۱	۱۱
مرکزی	۱۰	۱۲۲	بوشهر	۱	۱۰
زنجان	۴۰	۱۰۸	گیلان	۳	۹
خراسان شمالی	۲۸	۱۰۷	کرمان	۲	۶
گلستان	۳۸	۹۸	مازندران	۴	۶
همدان	۱۲	۸۷	هرمزگان	۰	۵
کردستان	۲۵	۷۸	البرز	۳	۳
فارس	۱۵	۷۰	ایلام	۰	۳
قزوین	۱۲	۶۴	یزد	۱	۳
کرمانشاه	۱۵	۶۰	خراسان جنوبی	۰	۲
اصفهان	۴	۵۱	خوزستان	۴	۲
خراسان رضوی	۲۹	۳۸	کهگیلویه و بویراحمد	۱	۲
سمنان	۱	۲۰	سیستان و بلوچستان	۱	۱
تهران	۱	۱۴	جمع	۵۲۲	۲۰۰۱

جدول (۳): جاینام‌های حاوی واژه «قره» و مشتقات آن به تفکیک استان

نتیجه

در این مقاله پژوهشگر برای ترسیم نقشه توزیع جغرافیایی جمعیت ترکان ایران به سبب فقدان آمار دقیق و اطلاعات شفاف، به ناچار از شیوه‌های بدیل (تحلیل لهجه‌های ترکی و تحلیل جاینام‌ها) استفاده کرده است. این شیوه‌ها دارای محدودیت‌ها و ایرادات خاص خود هستند، با این حال نیمرخ نسبتاً شفافی از وضعیت سکونت ترکان در بخش اعظم ایران ترسیم می‌نمایند. توزیع تاریخی جمعیت با دقت نسبتاً قابل قبولی نشان داده شده است^۳ اما توزیع جغرافیایی جمعیت کنونی به سبب تشدید روندهای مهاجرت در دهه‌های اخیر با نقص و خطا مواجه است^۴. در اینجا لازم است به محدودیت‌های پژوهش درباره جاینام‌ها پرداخته شود تا پژوهشگران بعدی با اطلاع از دشواری‌ها

^۱ نام شهرها و روستاهای حاوی مشتقات واژه ترکی «قره» مستخرج از «سرشماری عمومی نفوس و مسکن» سال ۱۳۸۵

^۲ عارضه‌های جغرافیایی حاوی واژه ترکی «قره» مستخرج از «پایگاه ملی نام‌های جغرافیایی ایران»

^۳ تغییر عمده نام‌های جغرافیایی یکی از موانع دسترسی به نام‌های تاریخی مناطق جغرافیایی است.

^۴ به عنوان مثال، جمعیت ترک‌زبان و ترک‌تبار زیادی در سه استان تهران، البرز و قم سکونت دارند. اما برآورد این جمعیت با استفاده از اطلاعات تحلیل شده در این پژوهش ناممکن است و این یکی دیگر از محدودیت‌های پژوهش حاضر محسوب می‌شود.

نقشه راه مناسبی را برای نیل به اهداف خود ترسیم نمایند. بزرگترین محدودیت این شیوه تحلیل، تغییر جاینام‌ها در گذر ایام است. بسیاری از نام‌های جغرافیایی در طول تاریخ تغییر شکل یافته‌اند و این تغییرات دلایل مختلفی داشته است: تغییر زبان ساکنان منطقه، تغییر نحوه تلفظ کلمه، جنگ و تصرف سرزمین توسط فاتحان، تغییر مذهب، تغییر ایدئولوژی مسلط، تغییر حکومت و محو نام‌های مرتبط با حکومت‌های پیشین و ... در یکصد سال اخیر حاکمان سیاسی و فرهنگی در نتیجه سلطه افکار پارس‌گرایانه و باستان‌گرایی و آریاگرایی بسیاری از اسامی جغرافیایی را به عمد تغییر داده‌اند. «قره داغ» به «ارسباران»، «قره عینی» به «سیه چشمه»، «سراسکند» به «هشترود»، «سووق بولاق» به «مه‌باد» و «سایین قالا» به «شاهین دژ» تغییر نام یافته‌اند. دولت‌ها با برنامه‌ریزی دقیق در راستای فارسی‌سازی واژه‌ها و پیرایش کلمات غیرفارسی تلاش کرده‌اند. به عنوان مثال در دوره پهلوی هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۵۵/۱۲/۲۸ تغییر نام نود و هفت جزیره از جزایر دریاچه رضائیه (اورمیه) را تصویب کرده است. مطابق این مصوبه نام جزیره شماره ۶ از «قره آدا» به «سیاوش»، نام جزیره شماره ۷۱ از «قلیچ یاقلی قره» به «شمشیران» و نام جزیره شماره ۷۸ از «یاستی یاقلی قره» به «سیاه سنگ» تغییر یافته است. علاوه بر این به دنبال تحولات سیاسی و انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ نام بسیاری از محلات، خیابان‌ها و کوی‌ها نیز عوض شده‌اند. مثلاً نام خیابان «قره آغاج» در «آذرشهر» (توفارقان) به خیابان «شهید بهشتی» تبدیل شده است و خیابان «قره آغاج» تبریز نیز «قدس» نام گرفته است. همچنین برخی روستاهای قدیمی به شهرها ملحق شده‌اند و نام آنها دیگر در اسناد مربوط به سرشماری‌های رسمی قید نمی‌شود. بعضی از این محلات هنوز هم نام قدیمی خود را در افواه عامه حفظ کرده‌اند. همانند محله «قراملک» تبریز که فی الحال به همان نام معروف است. از آنجا که در اسناد رسمی معمولاً نام فارسی مکان‌های جغرافیایی قید می‌شود و اسم قدیمی و ترکی درج نمی‌گردد پژوهشگران در جمع‌آوری اطلاعات واقعی و تاریخی با مشکلات فراوانی مواجه می‌شوند. در انتها باید اذعان کرد وجود نام‌های ترکی شهرها و روستاها، کوه‌ها، رودها و دشت‌های متعدد در اقصی نقاط ایران یادگاری از حضور تاریخی ترکان در این قلمرو است. تهیه فهرست بلندبالای نام‌های ترکی نیازمند صرف زمان زیاد و مستلزم کار گروهی است. پژوهشگر در این پژوهش صرفاً با انتخاب واژه ترکی «قره» و تهیه لیست نام‌های مرتبط با آن کار مطالعاتی را شروع کرده است. امید است پژوهشگران علاقه‌مند با بذل توجه بیشتر این مسیر را به انتها برسانند.

منابع:

- پایگاه ملی نام‌های جغرافیایی ایران متعلق به «سازمان نقشه‌برداری کشور» <http://gndb.ncc.org.ir>.
 سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، درگاه ملی آمار، <http://amar.org.ir>.
 محمد بن محمد بلعمی (۱۳۷۸) تاریخنامه طبری، محمد روشن، جلد اول، تهران، انتشارات سروش.